

Rökfria skolgårdar?

Kartläggning av ett antal högstadie-
och gymnasieskolor i Jönköpings län

- **Rökfria skolgårdar?**
Kartläggning av ett antal högstadie-
och gymnasieskolor i Jönköpings län

Meddelande	nummer 2014:10
Referens	Lisa Chidiac, Utvecklingsavdelningen Mars, 2014
Kontaktperson	Lisa Chidiac, Länsstyrelsen i Jönköpings län, 010-22 36 467, lisa.chidiac@lansstyrelsen.se
Webbplats	www.lansstyrelsen.se/jonkoping
Fotografier	Lisa Chidiac
ISSN	1101-9425
ISRN	LSTY-F-M—14/10--SE
Upplaga	50 exemplar.
Tryckt på	Länsstyrelsen i Jönköpings län, 2014
Miljö och återvinning	Rapporten är tryckt på miljömärkt papper

Förord

Rökning är den största förebyggbara riskfaktorn för några av våra vanligaste folkhälsosjukdomar i dag och varannan rökare beräknas dö i förtid till följd av sitt cigarettbruk. Att utsättas för passiv rök är också förknippat med hälsorisker. Lagen som förbjuder rökning på skolgårdar har funnits sedan 1994 och är en skyddslag med syfte att skydda barn och ungdomar mot de hälsorisker som aktiv eller passiv rökning innebär. Kommunerna har det direkta tillsynsansvaret över områden som enligt lag ska vara rökfria och Länsstyrelsen har i sin tur tillsynsansvaret över kommunerna.

Rökning förekommer bland ungdomar i Jönköpings län och under hösten 2013 genomförde Länsstyrelsen en kartläggning över ett antal högstadie- och gymnasieskolor för att se i vilken utsträckning rökning förekommer på kommunernas skolgårdar. Resultatet går att läsa i denna rapport.

Det förebyggande arbetet utgör ett viktigt verktyg för att minska tobaksbruket bland ungdomar samt minska andelen som varje år börjar röka och snusa. En förutsättning för arbetet är samverkan mellan olika aktörer i ett samhälle där ungdomar möts av ett gemensamt ställningstagande mot tobak. Denna rapport kan i sig ses som ett verktyg vid dialog mellan kommuner, skolor och andra aktörer i det fortsatta arbetet.

Lisa Chidiac
Projektledare

Innehållsförteckning

Förord	5
Sammanfattning	7
Inledning	8
Rökning och hälsorisker	8
Rökning bland ungdomar i Jönköpings län	8
Risk- och skyddsfaktorer i skolan	9
Rökning på skolgårdar	9
Tobaksförebyggande arbete	9
Tobakspolicy	10
Bakgrund	12
Lagstiftning	12
Skolans roll	12
Kommunens roll	13
Länsstyrelsens roll	14
Syfte	15
Frågeställning	15
Metod	16
Resultat	17
Förekomst av rökning	17
Vilseledande förhållanden	18
Information om rökförbudet	20
Skyltar och dekaler	20
Policydokument eller annan dokumentation	20
ANDT i undervisningen	21
Upplevelsen av situationen med rökning	22
Diskussion	23
Slutsats	25
Referenser	26

Sammanfattning

Cigarettbruk utgör en stor riskfaktor för ohälsa och förtidig död. I Jönköpings län röker 12 procent av pojkarna och 15 procent av flickorna i årskurs 9 och av ungdomar i år 2 på gymnasiet är andelen rökare drygt 28 procent bland pojkarna och knappt 30 procent bland flickorna i länet. I en nationell enkätstudie uppger fyra av fem elever att rökning förekommer på skolgårdar. Skolan har en viktig roll i det tobaksförebyggande arbetet och kan i sig utgöra en risk- eller skyddsfaktor när det gäller elevers attityder gentemot tobak. Otrivsel, låg kunskapsnivå och en stökig skolmiljö kan påverka attityder negativt medan tydliga regler och förväntningar och en känsla av tillhörighet kan ha positiv påverkan. En del av skolans tobaksförebyggande arbete kan vara att utforma en specifik policy för tobak eller rökfri skolgård där skolan tydligt tar ställning mot tobak.

För att få en bild av hur förekomsten av rökning ser ut på ett antal högstadie- och gymnasieskolgårdar i Jönköpings län har en kartläggning utförts under hösten 2013. Kartläggningen har bestått i tillsyn av skolgården och kortare samtal med rektor eller annan personal på skolan. Rapporten ska kunna användas som ett stöd för kommuner och skolor i det fortsatta tillsynsarbetet.

Resultatet visade på skillnader mellan högstadieskolor och gymnasieskolor vad gäller förekomst av rökning. Tecken på att rökning förekommer noterades på samtliga skolor, dock var dessa tecken tydligare på gymnasieskolorna där flertalet fimpar och cigarettpaket fanns på skolgårdarna. Det var också på gymnasieskolorna som elever och vuxna sågs röka i störst utsträckning och på några av dessa skolgårdar fanns både förbudsskyltar och askkoppar, vilket riskerar att vilseleda elever om vilka regler som gäller. Även tillvägagångssättet att informera om rökförbudet och i vilka sammanhang skolorna förde diskussioner med eleverna om tobak, skildes åt. Ingen skola kunde visa på en specifik policy för tobak eller för en rökfri skolgård.

Rökförbudet görs otydligt om de som befinner sig på skolområdet möts av både sådant som förbjuder och inbjuder till rökning. Detta ger dåliga förutsättningar för skolans arbete för en rökfri skolgård, ett arbete som innebär en process där skolan bör arbeta tillsammans med elever och föräldrar för en gemensam överenskommelse gällande attityder och förhållningssätt mot tobak.

Inledning

Rökning och hälsorisker

Cigarettbruk utgör en risk för hälsan oavsett om det sker dagligen eller sporadiskt. Det finns tusentals kemiska ämnen i cigarettröken där nikotin och kolmonoxid utgör två av dessa. Det beroendeframkallande nikotinet har en kärlsammandragande effekt medan kolmonoxid särskilt påverkar hjärta och kärl negativt. Cigarettröken innehåller även 90 kända cancerframkallande ämnen vilka når stora delar av kroppen då de sprids med inandningsluften och blodet. Rökning utgör en stor riskfaktor för bland annat hjärt-kärlsjukdomar, cancer och lungsjukdomar. Flertalet kroniska sjukdomstillstånd kan också kopplas till rökning vilket kan innebära flera år av lidande för den som drabbas. Varannan rökare beräknas dö i förtid och förlorar i genomsnitt tio år av sin livstid. Hälften av dessa, det vill säga 25 procent av rökarna, beräknas dö redan i 35-69 årsåldern och förlorar då 20-25 år av sin beräknade livstid (Statens folkhälsoinstitut 2009:17).

Rökning bland ungdomar i Jönköpings län

I Jönköpings län röker¹ 12 procent av pojkarna i årskurs 9 medan motsvarande andel bland flickor är 15 procent. Utvecklingen under de senaste åren har sett ut på följande sätt; mellan åren 2005-2009 ökade andelen rökande pojkar, från 10 procent till drygt 16 procent, men minskade till 12 procent under åren 2009-2011. Andelen rökande flickor minskade från 18 procent till 15 procent mellan åren 2005-2007, för att sedan öka till 19 procent år 2009. Därefter har en minskning skett till 15 procent år 2011. I jämförelse med riket under åren 2005-2011 är andelen rökande pojkar i genomsnitt 7 procentenheter lägre i länet, motsvarande siffra för flickor i länet är 13 procentenheter lägre (Folkhälsoenkät Ung 2011).

I Jönköpings län har det sedan 2006 skett en ökning gällande rökning, bland både flickor och pojkar i år 2 på gymnasiet. År 2008 var drygt 28 procent av pojkarna rökare, bland flickor var motsvarande siffra knappt 30 procent. Andelen flickor som röker regelbundet är drygt 12 procent och motsvarande andel bland pojkar är drygt 8 procent. Vanligast bland både flickor och pojkar var att debuten för cigarettrökning inträffat i 15-årsåldern. (FoU-rapport 2009:1)

¹ Rökare är den som svarat: "Ja, varje dag", "Ja, nästan varje dag", "Ja, men bara när jag är på fest" eller "Ja, men bara ibland" på frågan "Röker du?"

Risk- och skyddsfaktorer i skolan

Det finns ett antal faktorer som i positiv eller negativ bemärkning kan påverka risken för att unga utvecklar negativa beteenden och attityder gentemot tobak. För ungdomar kan faktorerna delas in i fyra nivåer; samhälle, skola, familj och individ. Riskfaktorer kopplade till skolan är otrivsel och dålig skolmiljö, skadegörelse, brist på struktur, mobbing, låg kunskapsnivå och låga förväntningar från vuxna i skolan. Enskilt behöver inte riskfaktorn påverka i någon större utsträckning, det gör däremot flera parallella riskfaktorer. Skyddsfaktorerna som skolan kan bidra med är tydliga regler och förväntningar från vuxna, känslan av tillhörighet och en god social miljö där positiva handlingar uppmärksammas (Sundell & Forster 2005).

Rökning på skolgårdar

I en nationell enkätstudie som utfördes år 2009, för skolungdomar i åldrarna 13, 15 och 17 år, uppgav fyra av fem skolungdomar att elever rökte på skolgården. 36 procent svarade att många elever rökte på skolgården. Vanligast var cigarettbruket på gymnasieskolgårdar, där 94 procent svarade att elever rökte och 64 procent svarade att många elever rökte. Bland elever som röker svarade över 70 procent att de rökte på skolgården, medan 29 procent uppgav att de inte rökte på skolgården under skoltid. På frågan om det fanns elever som rökte utanför men i direkt anslutning till skolgården, svarade 30 procent att detta förekom. På frågan om eleverna kände till skolans regler om tobak, svarade 68 procent att det fanns regler om tobak och 25 procent av dessa elever svarade också att det fanns regler specifikt för rökning. Dock visade enkäten att tre av tio elever var fel- eller oinformerade om skolans tobaksregler (Statens folkhälsoinstitut 2010:20).

Tobaksförebyggande arbete

Det tobaksförebyggande arbetet kan ha olika tillvägagångssätt men den gemensamma målsättningen är att påverka attityder och normer, minska efterfrågan och tillgänglighet samt bedriva tobaksavvänjning. Tobaksförebyggande arbete utgår främst från lagstiftning och andra regleringsåtgärder av tobakslagen, information och utbildning om tobak, kunskapsspridning och opinionsbildning som stödjer tobakspolitiken².

För att minska tobaksbruket finns främst fyra åtgärder som föreslås av Folkhälsomyndigheten och som även lyfts i Tobakskonventionen;

- höjd tobaksskatt
- lagstiftning om totalt marknadsföringsförbud för tobaksprodukter inklusive exponeringsförbud
- lagstiftning om fler rökfria miljöer och stöd till framtagning av policyer
- ökad tillgänglighet till tobaksavvänjning (Statens folkhälsoinstitut 2010:16).

² www.folkhalsomyndigheten.se/amnesomraden/andts/tobak/forebyggande-arbete/ (2014-01-03)

Skolan utgör en av fyra viktiga områden där förebyggande arbete riktade till barn och ungdomar bör äga rum, de övriga tre områdena är föräldrar, elevhälsan och fritiden. Enbart traditionell faktaundervisning om riskerna med tobak förhindrar sällan att ungdomar börjar röka. Skolans tobaksförebyggande arbete får bäst effekt om det sker i samverkan med insatser från olika befolkningsgrupper och miljöer. Det finns särskilt fyra faktorer som tillsammans ger ett framgångsrikt tobaksförebyggande arbete;

- ett skolklimat där både elever och vuxna känner sig trygga och sedda
- en tydlig tobakspolicy
- policyn ska tydligt visa hur vuxna ska agera om en elev använder tobak under skoltid
- ämnesövergripande undervisning om hälsa och levnadsvanor med fokus på fakta, attityder och känslor (Statens folkhälsoinstitut 2010:10).

Regeringen har gett Skolverket uppdraget att fortsatt intensifiera arbetet med att sprida metoder som grund- och gymnasieskolan kan använda för att förebygga och minska elevers bruk av bland annat tobak (Statens folkhälsoinstitut 2011).

Tobakspolicy

Att ta fram en tobakspolicy innebär en process där elever, personal och föräldrar har viktiga roller och samtliga berörda bör vara delaktiga i arbetets alla delar. Det är också viktigt att skolledningen tydligt visar att arbetet med policyn är prioriterat och att personalen diskuterar möjligheterna till ämnesövergripande arbetssätt. Föräldrarnas delaktighet spelar stor roll och de bör få tillfälle att dela med sig av sina erfarenheter och åsikter (Statens folkhälsoinstitut 2010:10). En anledning för unga att minska eller helt sluta sin cigarettkonsumtion är om de har en nära relation till en vuxen som visar sig angelägen om att eleven ändrar sin konsumtion. Att vuxna ingriper om ungdomar röker är också något som unga förväntar sig (Nilsson 2009).

Förslag på vad som kan ingå i en tobakspolicy kan vara vilka regler som gäller för tobak på skolområdet samt att dessa regler gäller för alla som vistas på skolan, oavsett tid eller verksamhet (Statens folkhälsoinstitut 2010:10). Att arbeta för en tobaksfri skoltid, som kan likställas med arbetsplatsers policyarbete för en rökfri arbetstid, kan underlätta problemet med elever som röker utanför skolområdet. Lämpligt är då att policyn för skolan omfattar tobak i stort, det vill säga både cigaretter och snus för att skolan på så sätt visar sitt ställningstagande till tobaken i sin helhet (Statens folkhälsoinstitut 2011:16).

I policyn bör det även ingå vad som händer om elever eller vuxna bryter mot reglerna. Att elever ska få undervisning om tobak där det tydligt framgår i vilka sammanhang detta ska ske, och att personalen får kompetensutveckling i tobaksområdet är ytterligare förslag på innehåll. Policyn kan även tala om vem som har ansvaret för att den följs samt hur och av vem den följs upp. Att tobakskonsumtion utgör en del av hälsosamtalet och att rökavvänjning erbjuds elever, personal och eventuellt föräldrar samt att tobaksfrågan tas

upp vid föräldramöten, är ytterligare sådant som kan ingå. Skolan kan även ta upp rutiner för samverkan med närområdet för att skapa ett gemensamt ställningstagande inför elevernas tobakskonsumtion genom att föra dialog med exempelvis tobakshandlare, fritidsgårdar och föreningar (Statens folkhälsoinstitut 2010:10).

Ett alternativ till en specifik tobakspolicy är att upprätta en samlad drogpolicy. Vid utformningen av en sådan är det viktigt att tänka på att tobaksbruk generellt sett förekommer på skoltid, till skillnad från övriga droger och alkohol samt att tobak är mer beroendeframkallande än alkohol (Statens folkhälsoinstitut 2011:16).

Bakgrund

Lagstiftning

Tobaksbruk och exponering av tobaksrök innebär en hälsorisk och är därför begränsat genom lagstiftning. I tobakslagen (1993:581) står bestämmelser om rökning i vissa lokaler och utrymmen samt vissa områden utomhus:

2 § Rökning är förbjuden

1. i lokaler som är avsedda för barnomsorg, skolverksamhet eller annan verksamhet för barn eller ungdom samt på skolgårdar och på motsvarande områden utomhus vid förskolor och fritidshem.

Rökförbudet gäller i alla utrymmen där elever vistas regelbundet eller har anledning att vistas i tillfälligt. Lagen gäller dagtid som kvällstid och oavsett aktivitet på skolan. Det är inte tillåtet att upprätta rökrutor på annan mark och hänvisa elever att gå dit och röka, då även det området jämnställs med en skolgård då det räknas som del av utomhusmiljö som är avsedd för barn- och ungdomsverksamhet. Inte heller vuxna får hänvisas att röka på någon plats inom de utomhusområden som omfattas av lagen. Därav gäller rökförbudet även på skolgårdar där både undervisning för ungdomar och vuxna bedrivs. Däremot omfattar inte tobakslagen utomhusplatser vid familjedaghem eller allmänna lekplatser, även om barnomsorgen använder dessa (Statens folkhälsoinstitut 2009).

Skolans roll

Enligt tobakslagen (1993:581) är det den som i egenskap av ägare eller på annan grund disponerar över en lokal, ett annat utrymme eller ett område utomhus där rökförbudet gäller, som svarar för att bestämmelserna följs. I läroplanen för grundskolan (Skolverket 2011) står under övergripande mål och riktlinjer;

Skolan ska ansvara för att varje elev efter genomgången grundskola

- **har fått kunskaper om och förståelse för den egna livsstilens betydelse för hälsan, miljön och samhället.**

Rektorn har det övergripande ansvaret över skolverksamheten och ansvarar därmed för att undervisning om rökning och risker med tobaksbruk integreras med övriga ämnen;

Rektorns ansvar

- **i undervisningen i olika ämnen integrera ämnesövergripande kunskapsområden, exempelvis miljö, trafik, jämställdhet, konsumentfrågor, sex och samlevnad samt riskerna med tobak, alkohol och andra droger.**

I läroplanen för gymnasieskolan (Skolverket 2011) står under övergripande mål och riktlinjer;

Det är skolans ansvar att varje elev

- **har kunskaper om förutsättningarna för en god hälsa.**

Även i läroplanen för gymnasieskolan framhålls rektorns ansvar vad gäller elevernas kunskap om tobak;

Rektorns ansvar

- **eleverna får kunskaper om sex och samlevnad, konsument- och trafikfrågor samt riskerna med tobak, alkohol, narkotika och andra droger.**

Vidare i gymnasieskolans läroplan står att läsa under ämnesrubriken Idrott och hälsa, vikten av kunskaper om hur olika livsstilsfaktorer påverkar människors hälsa samt att dessa kunskaper är grundläggande för att människor ska kunna ta ansvar för sin hälsa. En del av ämnets syfte är att eleverna utvecklar kunskap om livsstilens betydelse för kroppslig förmåga och hälsa samt drogers betydelse för hälsa och prestation (Skolverket 2011).

Kommunens roll

Det är kommunen som ska utöva den omedelbara tillsynen av rökfria miljöer och lokaler, däribland skolgårdar (Tobakslag 1993:581). Enligt Länsrapport 2012 uppger 73 procent av landets kommuner att ansvaret för tillsyn av rökfria miljöer, ligger hos miljönämnden. Av de 244 kommuner som lämnat in uppgifter angående hur många årsarbetskrafter som avsatts för tillsyn enligt tobakslagen gällande rökfria miljöer, har drygt hälften angett att de avsatt 1 procent eller mindre och 90 kommuner svarade att det inte avsatts någon årsarbetskraft alls. I sitt arbete med rökfria miljöer uppgav 34 procent av totalt 284 kommuner att de använde en tillsynsplan under 2012. Under 2011 svarade 281 kommuner på samma fråga, då blev motsvarande andel 28 procent (Statens folkhälsoinstitut 2013).

En ökning har skett i andel kommuner som genomfört tillsynsbesök på skolor utifrån tobakslagens bestämmelser om rökfria skolgårdar, från 22 procent år 2011 till 36 procent under år 2012. Av dessa uppgav 78 procent att de vid varje tillsynsbesök kontrollerade om det röktes på skolgården och 70 procent använde alltid standardiserade tillsynsprotokoll, medan 25 procent aldrig använde dessa. 76 procent av kommunerna återrapporterade alltid resultatet av tillsynen direkt till skolan, medan 13 procent aldrig gav återrapportering direkt. I de fall då brister uppmärksammades i samband med tillsyn rättades dessa till av skolorna i

41 procent av fallen. 47 procent uppgav dock att dessa rättelser inte alltid skedde frivilligt. Under 2012 uppgav 165 kommuner att de inte genomfört något tillsynsbesök på skolor, anledningen till detta kunde vara låg prioritering, resursbrist, avsaknad av tillsynsplan eller att det var oklart vilken nämnd som hade tillsynsansvaret (Statens folkhälsoinstitut 2013).

Länsstyrelsens roll

Länsstyrelsen är regional tillsynsmyndighet och ska utöva tillsyn inom länet över den omedelbara tillsyn som kommunen har ansvar för. Länsstyrelsen ska kontrollera kommunernas tillsyn enligt tobakslagen samt bistå med råd och information (Statens folkhälsoinstitut 2009).

I december 2010 beslutade regeringen om propositionen **En samlad strategi för alkohol-, narkotika-, dopnings-, och tobakspolitiken**, en nationell ANDT³-strategi som gäller till och med år 2015. Syftet med strategin är ökade förutsättningar för långsiktighet, ökad samordning och samverkan mellan myndigheterna och andra aktörer.

Dess övergripande mål är;

ett samhälle fritt från narkotika och dopning, med minskade medicinska och sociala skador orsakade av alkohol och med ett minskat tobaksbruk.

På regional nivå ansvarar länsstyrelserna för samordningen av det förebyggande ANDT-arbetet och ska fungera som en länk mellan lokal, regional och nationell nivå. Länsstyrelsen ska bidra till utvecklingen av ett långsiktigt, strukturerat och kunskapsbaserat lokalt ANDT-arbete (proposition 2010/11:47). Det är också länsstyrelsens uppgift att främja samarbete mellan olika tillsynsmyndigheter, samt samordna, följa upp och utvärdera tillsynsarbetet (Statens folkhälsoinstitut 2013).

Länsstyrelsen i Jönköpings län, Landstinget och Polisen arbetar tillsammans med länets kommuner och representanter från andra myndigheter och organisationer med det alkohol- och drogförebyggande arbetet i Jönköpings län och samverkansorganisationen går under namnet Insikt/Utsikt. En handlingsplan för arbetet har gemensamt tagits fram och gäller för perioden 2009-2014. Syftet med handlingsplanen är att stärka samverkan och effekterna av det förebyggande arbetet där målet bland annat är förbättrad kunskap om ANDT-situationen i länet och förbättrad organisation av det regionala och lokala ANDT-arbetet⁴.

³ ANDT – alkohol, narkotika, dopning och tobak

⁴ www.insiktutsikt.nu

Syfte

Syftet med denna kartläggning är att undersöka förekomsten av rökning på ett antal högstadie- och gymnasieskolor i Jönköpings län. Kartläggningen ska ge en bild av hur skolorna informerar om rökförbudet, om vilseledande förhållanden samt arbetsmetoder för att skapa en rökfri skolgård. Resultatet ska kunna användas vid dialog med kommuner och skolor i det fortsatta tillsynsarbetet.

Frågeställning

- Förekommer rökning på ett urval av länets skolgårdar?
- Finns förhållanden som kan vilseleda om rökförbudet?
- Hur informerar skolorna om rökförbudet?
- Har skolorna upprättat en tobakspolicy?

Metod

Kartläggningen utfördes hösten 2013 under perioden 25 oktober – 22 november. Samtliga 13 kommuner ingick i kartläggningen och i varje kommun utövades tillsyn på antingen en högstadie- eller gymnasieskola, förutom i Jönköpings kommun där både högstadie- och gymnasieskola besöktes. Totalt besöktes sju högstadieskolor och sju gymnasieskolor.

Samtliga besök var föranmälda genom ett mailutskick där syftet med kartläggningen och förslag på tidpunkt för besöket angavs. I mailet fick rektor en förfrågan om att delta vid besöket för ett kortare samtal kring situationen med rökning samt skolans arbete för en rökfri skolgård. I de fall svar uteblev kontaktades rektor via telefon för att fastställa tidpunkt för besöket. Om rektor inte hade möjlighet att närvara vid besöket skedde samtalet med annan personal på skolan. Eventuell policy för rökfri skolgård eller annan dokumentation kring skolans ställningstagande gällande rökning, samlades in i samband med besöken. Vid tillsynen deltog även från kommunen ansvarig för tillsyn av rökfria miljöer.

Tillsynsbesöken skedde oftast vid lunchtid eller tidig eftermiddag och innefattade tillsyn av skolgården som pågick i cirka 30 minuter. Vid tillsynen användes ett protokoll⁵ framtaget av Folkhälsomyndigheten. Fotodokumentation ingick i tillsynen av skolgården.

⁵ "Tillsynsprotokoll – rökförbud på skolgården" www.folkhalsomyndigheten.se/amnesomraden/tillsyn-och-regelverk/tillsyn-tobak/tillsyn-rokfria-miljoer/ (2013-01-03).

Resultat

Förekomst av rökning

Överlag rörde sig få elever på skolgårdarna vid tillsynsbesöken. Dock observerades rökare vid ett antal skolor (Tabell 1). På en högstadieskola sågs en lärare röka på skolgården, däremot observerades inga elever röka vid något av tillsynsbesöken på högstadieskolor. På tre gymnasieskolor sågs elever röka och vid dessa observationer var det alltid en eller flera mindre grupper av elever som rökte tillsammans. På en gymnasieskola sågs både elever och en vuxen röka, dock inte på samma plats.

Tabell 1. Förekomst av rökning på skolgården

Förekomst av rökning	Högstadieskolor	Gymnasieskolor
Elever sågs röka	0	3
Vuxna sågs röka	1	0
Både elever och vuxna sågs röka	0	1
Rökning förekom ej	6	3
Totalt	7	7

På samtliga skolgårdar observerades fimpar och cigarettpaket (Tabell 2 s. 18). På en högstadieskola noterades flertal fimpar på skolgården, särskilt vid en entré. Ett fåtal fimpar noterades på de övriga sex högstadieskolorna. Dessa påträffades oftast på något undanskymda platser och sällan vid entréer.

På samtliga gymnasieskolgårdar noterades flertal fimpar och cigarettpaket. Dessa kunde ses spridda över hela skolgården och särskilt vid entréer eller mer skymda platser så som trappor som ledde mot skolbyggnadens källarplan, vid gavlar eller vid särskilt anvisade platser för rökning och i behållare för fimpar. Både de anvisade platserna och behållarna kunde vara belägna antingen på eller utanför skolgården.

Tabell 2. Tecken på förekomst av rökning

Tecken på förekomst av rökning	Högstadieskolor	Gymnasieskolor
Flertal fimpar/cigarettpaket på skolgården	1	7
Fåtal fimpar/cigarettpaket på skolgården	6	0
Skolgård fri från fimpar/cigarettpaket	0	0
Totalt	7	7

Vilseledande förhållanden

Med vilseledande förhållanden menas faktorer som kan skapa otydlighet angående rökförbudet som gäller på skolgården. Sådana faktorer observerades inte på någon högstadieskola, däremot var de förekommande på några gymnasieskolor (Tabell 3 s. 19). Askkoppar eller andra behållare som användes för fimpar fanns på två gymnasieskolor. Dessa kunde vara belägna vid entréer, i anslutning till en rökruta eller på andra platser på skolgården. På två gymnasieskolor observerades både rökrutor och askkoppar. Begreppet rökruta används i detta sammanhang som ett samlingsbegrepp för en plats eller yta dit rökande elever hänvisades. En rökruta kunde antingen vara en öppen yta med tillhörande askkopp eller annan större behållare för fimpar, eller i form av ett öppet sopskjul där det ställts in en behållare avsedd för fimpar. En gymnasieskola hade en kort tid innan tillsynsbesöket avlägsnat askkoppar och ett lusthus där rökande elever brukade samlas, från skolgården.

Tabell 3. Vilseledande förhållanden på skolgården

Vilseledande förhållanden	Högstadieskolor	Gymnasieskolor
Askkoppar eller andra behållare	0	2
Rökruta	0	0
Rökruta och askkoppar	0	2
Vilseledande förhållanden fanns ej	7	3
Totalt	7	7

Information om rökförbudet

Skyltar och dekal

Enbart en av sju högstadieskolor informerade om rökförbudet genom skyltar eller dekal på skolgården. Bland gymnasieskolorna var det desto fler, sex skolor hade skyltar eller dekal uppsatta antingen vid infarter till skolgården, vid skolgårdens yttre gränser, vid entréer eller andra platser på skolbyggnaden. Vid två gymnasieskolor var en förbudsskylt uppsatt ovanför en askkopp och en gymnasieskola saknade helt skyltar som informerade om rökförbudet. På tre gymnasieskolor fanns både askkoppar eller rökrutor samtidigt som skyltar informerade om rökförbudet på skolgården.

Policydokument eller annan dokumentation

Några skolor informerade om rökförbudet i olika typer av dokument (Tabell 4 s. 21). Det kunde vara i form av en policy eller handlingsplan där skolan tog ställning till alkohol och droger. Dessa policydokument handlade främst om skolans ställningstagande och agerande vid bruk av alkohol och narkotika, medan tobak nämdes i få ordalag. Fler skolor tog däremot upp rökförbudet i sina ordningsregler. En högstadieskola och tre gymnasieskolor hade ingen skriftlig dokumentation som berörde tobak eller rökförbudet.

Tabell 4. Skolans sätt att informera om rökförbudet

Tillvägagångssätt	Högstadieskolor	Gymnasieskolor
Policy specifikt för rökfri skolgård	0	0
Policy för alkohol och droger	1	2
Ordningsregler	4	2
Policy och ordningsregler	1	0
Ingen skriftlig information	1	3
Totalt	7	7

Övriga sätt att informera om rökförbudet på skolgården skedde muntligt i samband med föräldramöten och under allmänna informationstillfällen vid terminsstart.

ANDT i undervisningen

Skolorna arbetade i olika utsträckning med att informera och diskutera ANDT⁶ med eleverna. Vanligt var att detta förekom i samband med ämnen som naturkunskap, samhällsorientering eller idrott, men det var även några skolor där ANDT inte förekom i något sammanhang av undervisningen. Ett sätt att arbeta med tobaksfrågan i skolan var att anordna temadagar, som vanligtvis skedde en gång per år exempelvis i form av externa föreläsare som bjöds in för att berätta om risker med rökning eller genom att skapa en tobaksutställning som stod tillgänglig för eleverna under en längre tid och då gav förutsättningar att bemöta elevernas spontana frågor och funderingar kring tobak.

Användandet av hälsokontrakt eller intyg var för några skolor ett sätt att arbeta tobaksförebyggande. Tillvägagångssättet var att eleverna antingen vid terminsstart undertecknade ett kontrakt där de lovade att avstå från alkohol, tobak och droger eller att i samband med skolavslutningen skriva under ett intyg på att eleven under terminen avstått från detta. Kontrakten och intygen kunde även kombineras med utlottning av prispengar till eleverna, något som skolorna ofta kunde genomföra tack vare sponsorer. För någon skola var det inte längre aktuellt att arbeta med hälsokontrakt då möjligheten till sponsring inte fanns.

En högstadieskola hade en tydlig handlingsplan för hur man avsåg att integrera ANDT i undervisningen, där eleverna fick en aktiv del i utformningen av undervisningen och fokus ofta utgick från deras perspektiv.

⁶ ANDT – alkohol, narkotika, dopning och tobak

Exempel på övriga situationer där samtal om tobaksbruk fördes med eleverna var i samband med skolsköterskans hälsosamtal eller genom hälsoenkäter.

Upplevelsen av situationen med rökning

Ingen skola hade utsett någon särskild ur personalstyrkan att kontrollera att rökförbudet följdes. Ett par skolor hade däremot rastvakter vars uppgift var att befinna sig bland elever under en bestämd tid per vecka både inom- och utomhus.

Uppfattningen av huruvida rökning på skolgården var ett problem eller inte skildes åt mellan skolorna. Flera skolor uppgav att man för några år sedan hade haft större problem med rökning då cigarettbruket bland elever var mer förekommande, men att detta på senare år hade minskat. Andra skolor upplevde en ökning av antal rökande elever. Ett bekymmer som flera skolor upplevde var situationen då elever som rökte hade tillåtelse av föräldrarna. Detta kunde inge känslan av handfallenhet hos personalen inför möjligheten att motivera både elev och förälder till att sluta röka.

Ytterligare en svårighet i hanteringen med elever som rökte var olustheten i att uppfattas som ”rökpolis” genom att ständigt upplysa eleverna om vilka regler som gällde. Detta var särskilt ett problem för skolsköterskor som samtidigt upplevde vikten av att kunna ha en förtroendeingivande attityd gentemot eleverna. Dessa två roller, dels den ständigt tillrättavisande och dels den förstående rollen som eleverna skulle kunna vända sig till och bli bemött med öppenhet och förståelse, upplevdes som svåra att kombinera.

Några skolor upplevde inte att elever rökte på skolgården, dock visade tillsynen tydliga tecken på att rökning förekom genom fimpar och cigarettpaket. Bland några av dessa skolor kunde orsaken vara att rökning förekom på skolgården under kvällstid och helger. Huruvida det var skolans elever eller utomstående som då rökte var svårt att uttala sig om. Vissa skolor upplevde problem med elever som rökte utanför skolområdet vilket ledde till klagomål från övriga samhället om nedskräpning. För att försöka undvika detta valde man istället att hänvisa eleverna att röka på särskild plats på skolgården.

De skolor som delade lokaler och skolgård med vuxenutbildning eller med samhället i övrigt genom exempelvis gemensam idrottshall upplevde problem med att obehöriga till skolan rörde sig på området och kanske inte kände till reglerna om rökförbud på skolgården.

Det fanns olika sätt av skolorna att hantera de situationer då det blev känt för personalen att en elev hade ett cigarettbruk. Efter samtal med eleven i fråga hade några skolor som rutin att omedelbart kontakta föräldrarna. Situationen kunde sedan också diskuteras vid kvartsamtal, med elevens mentor samt lyftas i mentorns lärargrupp. Flera skolor erbjöd även rökavvänjningssamtal via skolsköterskan.

Diskussion

Rökning förekommer på skolgårdar i Jönköpings län och de som röker är både unga och vuxna. Med tanke på att fimpar noterades på samtliga besökta skolgårdar observerades förhållandevis få personer som rökte i samband med tillsynen. Faktorer som kan ha påverkat resultatet var vädret och tiden för hur länge tillsynen varade. Besöken gjordes under slutet av oktober och november i väder som inte ofta inbjöd till utomhusvistelse och tillsynen pågick i cirka 30 minuter, vilket enbart ger en begränsad bild av de aktiviteter som förekommer på skolgården under en skoldag. Dock sågs vuxna röka på både högstadie- och gymnasieskolor och på mer än hälften av gymnasieskolorna sågs elever röka. Elever rökte alltid i mindre grupper, något som skulle kunna tyda på en social aspekt i sammanhanget.

På högstadieskolorna noterades i regel fåtal fimpar och cigarettpaket, medan det på samtliga gymnasieskolor fanns betydligt fler. Samtidigt informerade nära på alla gymnasieskolor om rökförbudet genom skyltning, medan enbart en högstadiskola valde detta informationssätt. Resultatet kan visa på ett mer utbrett cigarettbruk bland gymnasieelever. Resultatet kan även i kombination med det faktum att gymnasieskolor i lägre utsträckning informerade om rökförbudet i skriftlig dokumentation, visa på att enbart skyltning om rökförbudet inte är tillräckligt för att uppnå en rökfri skolgård. De tydliga tecknen på att rökning förekommer på gymnasieskolorna kan även påverkas av faktumet att det på flera av dessa skolgårdar fanns vilseledande förhållanden i form av både förbudsskyltar och askkoppar eller upprättade rökrutor. Detta kan visa på att ett otydligt ställningstagande från skolans sida vad gäller rökning bidrar till okunskap kring vilka regler som gäller, alternativt ointresse att följa reglerna om eleverna möts av dubbla budskap.

I vissa fall upplevde inte skolan att rökning förekom på skolgården, medan tillsynen däremot talade för det motsatta. Detta kan visa på svårigheter att skapa sig en bild av hur situationen med rökning på skolan egentligen ser ut. Ingen skola hade utsett någon ur personalen som ansvarig för att kontrollera att förbudet följdes, vilket kan påverka förutsättningarna för att ha en korrekt uppfattning av elevers vanor och ageranden.

Det förekom inte några vilseledande förhållanden på högstadieskolorna men däremot på gymnasieskolorna, där tre av sju hade både skyltar om rökförbudet och askkoppar eller behållare för fimpar på skolgården. Elever kunde även hänvisas till särskilda platser, inom eller utanför skolområdet, där rökning var tillåten. Upprättandet av rökrutor kunde vara skolans sätta att förhindra att rökning förekom på skolgården eller att nedskräpning av fimpar skulle begränsas. Detta blir problematiskt, inte bara ur skolans perspektiv med förutsättningar att arbeta tobaksförebyggande utan även då det bryter mot lagstiftningen. Att kombinera förbudsskyltar med askkoppar och rökrutor gör det också svårt för skolan att vara tydlig inför elever, personal och föräldrar att rökförbudet finns och varför det är angeläget att reglerna följs.

Ingen skola hade en policy för tobak eller rökfri skolgård, vanligare var att skolan hade en allmän alkohol- och drogpolicy där tobak fick mindre utrymme. Att upprätta en specifik tobakspolicy kan underlätta i kommunikationen med samtliga som uppehåller sig inom skolområdet om vilka regler som gäller. Ett viktigt budskap med tobakspolicyn bör dessutom vara att skolan vill elevernas bästa och bryr sig om både elevers och personals hälsa och i policyn bör också vikten av en bra skolmiljö lyftas.

Elever bör på ett konsekvent sätt bemötas av skolans ställningstagande gällande tobak och återkommande genom hela skoltiden ges möjlighet att diskutera rökning utifrån fakta, attityder och känslor. Tydlig kommunikation med eleverna skulle dessutom kunna vara ett sätt att minska känslan av att ständigt tjata på eleverna och agera ”rökpolis”. En handlingsplan för hur skolan ska inkludera ANDT i undervisningen kan vara ett sätt att åstadkomma detta. Eleverna kan vara delaktiga i utformningen av undervisningen och diskussioner om tobak bör utgå från deras perspektiv. Cigarettbruket bland elever varierar mellan läsårs, vilket visades genom att vissa skolor upplevde ett minskat tobaksbruk medan andra skolor märkte av en ökning. Antalet elever med tobaksbruk bör därför inte påverka i vilken utsträckning skolan arbetar förebyggande. Skolan bör istället tillsammans med andra aktörer i samhället alltid hålla tobaksfrågan aktuell oavsett om eleverna röker eller inte, då en viktig del i det förebyggande arbetet också är att uppmuntra och uppmärksamma elever som väljer att avstå från tobak.

Även om skolan inte upplevde att elever rökte inom skolområdet, fanns problemet med att rökning däremot förekom under kvällstid och helger. Oavsett vem som då rökte, skolans elever, andra ungdomar eller vuxna, så ledde detta till att fimplar och cigarettpaket fanns synligt på skolgården. Spåren av rökning kan sända fel signaler till eleverna både gällande vilka regler som finns och hur skolan ställer sig till cigarettbruk. I det här fallet blir det viktigt för skolan att tydligt visa allmänheten vad som gäller genom skyltning och att försäkra sig om att eleverna vet vilka regler som gäller på skolan. Att informera om rökförbudet genom skyltning blir även aktuellt när skolan delar lokaler med vuxenutbildning eller med samhället i övrigt då alla som rör sig på området kanske inte är medvetna om vilka typer av verksamheter som bedrivs på området och vilka regler som då gäller.

Flera skolor upplevde problem att nå ut till elever med cigarettbruk när föräldrarna tillät rökning. Detta i kombination med att ungdomar är benägna att förändra sitt cigarettbruk om en närstående vuxen uppmuntrar till det, visar på hur stor roll vuxna och föräldrar har i sammanhanget. Att så långt som möjligt involvera föräldrarna i skolans förebyggande arbete blir därför viktigt. Att åstadkomma detta kan möjligtvis försvåras av det faktum att de föräldrar som tillåter sina barn att röka, också kan vara de föräldrar som skolan har svårast att få engagerade i sitt arbete. Detta talar för hur pass viktigt det är att inte bara skolan får ansvaret att påverka barn och unga i deras förhållningssätt gentemot tobak utan att det sker i samverkan med flera aktörer i samhället och att elever och föräldrar får chans att diskutera och ta ställning till tobak i flera olika sammanhang och därigenom kan mötas av ett gemensamt ställningstagande mot tobak.

Slutsats

Det förekommer rökning på skolgårdar i Jönköpings län och det sker i större utsträckning på gymnasieskolor än på högstadieskolor. Dock skyltar nära på samtliga gymnasieskolor om rökförbudet, till skillnad från högstadieskolor där det istället är mer vanligt med skriftlig information om regler kring rökning. Detta tyder på att enbart skyltning inte är tillräckligt för att uppnå en rökfri skolgård.

Att både ha förbudsskyltar och askkoppar eller upprättade rökrutor är en skolmiljö som ger dåliga förutsättningar för att minska cigarettbruket bland elever. Vad som istället behövs är tydlighet vad gäller regler och ett konsekvent ställningstagande från skolans sida, vilket kan förmedlas genom en tobakspolicy och en handlingsplan för hur ANDT ska integreras i övriga undervisningen.

Det kan vara svårt att ha en korrekt bild av förekomsten av rökning på skolan. Ingen skola hade någon ansvarig att kontrollera att rökförbudet följdes. Det kan vara av värde att någon ur personalen får detta i uppgift, alternativt att ansvaret är rullande under terminen så flera ur personalen under någon period har ansvaret, för att få en bättre uppfattning om hur elevernas tobaksvanor faktiskt ser ut och för att lättare kunna följa upp förändringar av tobaksbruket.

Förutsättningarna för skolan att påverka en elev att avstå från tobak påverkas av föräldrarnas inställning till tobak. Att uppmärksamma föräldrarna om detta och att involvera dem i arbetet att utforma exempelvis en tobakspolicy blir därför viktigt.

En skolmiljö där elever känner sig trygga och sedda kan påverka attityderna mot tobak i positiv bemärkelse. Oavsett om skolan uppfattar problemet med rökning bland elever som omfattande eller inte, bör samtal och reflektion kring rökning vara en återkommande del i undervisningen. Elevers val att avstå från tobak bör inte tas för givet utan istället uppmärksammas och budskapet som kan göras tydligt är att skolan är mån om elevernas hälsa och att det är för deras skull man arbetar för att ha en rökfri miljö.

Referenser

- Folkhälsoenkät Ung 2011. **En enkätundersökning av grundskoleelevers (år 9) hälsa, drog- och levnadsvanor i Jönköpings län.** Landstinget i Jönköpings län.
- FoU-rapport (2009:1). **Ungdomars drogvanor i år 2 på gymnasiet 2008. En enkätundersökning av gymnasieelevers (år 2) drogvanor i Jönköpings läns kommuner.** IFO Individ- och familjeomsorg.
- Nilsson (2009). **Promoting health in adolescents – preventing the use of tobacco.** Rapport 1263. Umeå: Institutet för folkhälsa och klinisk vetenskap: Umeå universitet.
- Proposition 2010/11:47. **En samlad strategi för alkohol-, narkotika-, dopnings- och tobakspolitiken.**
- Skolverket (2011). **Läroplan för grundskolan, förskoleklassen och fritidshemmet 2011.** Stockholm: Skolverket.
- Skolverket (2011). **Läroplan, examensmål och gymnasiegemensamma ämnen för gymnasieskola 2011.** Stockholm: Skolverket.
- Statens folkhälsoinstitut (2009). **Handbok Tobakslagen.** Östersund: Statens folkhälsoinstitut.
- Statens folkhälsoinstitut (2009:17). **Tobak och avvänjning.** Rapport 2009:17. Östersund: Statens folkhälsoinstitut.
- Statens folkhälsoinstitut (2010). **Tonåringar om tobak. Vanor, kunskaper och attityder.** Rapport 2010:20. Östersund: Statens folkhälsoinstitut.
- Statens folkhälsoinstitut (2010:10). **Tobaksfri kommun – en guide för att utveckla det tobaksförebyggande arbetet.** Rapport 2010:10. Östersund: Statens folkhälsoinstitut.
- Statens folkhälsoinstitut (2010:16). **Folkhälsopolitisk rapport 2010. Framtidens folkhälsa – allas ansvar.** Rapport 2010:16. Östersund: Statens folkhälsoinstitut.
- Statens folkhälsoinstitut (2011). **Lägesrapport ANDT 2011. Lägesrapport om Statens folkhälsoinstituts arbete med alkohol, narkotika, dopningsmedel och tobak 1 oktober 2010 – 20 september 2011.** A 2011:12. Östersund: Statens folkhälsoinstitut.
- Statens folkhälsoinstitut (2011:16). **Rökfria skolgårdar och en tobaksfri skoltid - en kunskapssammanställning.** Östersund: Statens folkhälsoinstitut.
- Statens folkhälsoinstitut (2013). **Länsrapport 2012.** Rapport 2013:06. Östersund: Statens folkhälsoinstitut.
- Sundell & Forster (2005). **En grund för att växa. Forskning om att förebygga beteendeproblem hos barn.** FoU-rapport 2005:1. Stockholm.
- Tobakslagen 1993:581
- www.folkhalsomyndigheten.se/amnesomraden/tillsyn-och-regelverk/tillsyn-tobak/tillsyn-rokfria-miljoer/ (2013-01-03)
- www.folkhalsomyndigheten.se/amnesomraden/andts/tobak/forebyggande-arbete/ (2013-01-03)
- www.insiktusikt.nu (2013-01-03)